

University of Groningen

Van 'gastarbeider' tot 'Nederlander'

Prins, Karin Simone

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1996

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Prins, K. S. (1996). *Van 'gastarbeider' tot 'Nederlander': adaptatie van Marokkanen en Turken in Nederland*. [, Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Hoofdstuk 1

Migranten in Nederland

*"We zijn slordig in ons taalgebruik. Wij behoorden eigenlijk geen pleidooien te voeren voor verdraagzaamheid tegenover minderheden. In zulk vocabulair, hoe goed ook bedoeld, klinkt arrogantie en intolerantie door."*¹

Er zijn twee belangrijke factoren die de komst van immigranten naar Nederland al vier eeuwen lang bevorderen: de relatieve rijkdom van ons land en de relatieve verdraagzaamheid van de inwoners (Lucassen & Penninx, 1994). Sinds de zestiende eeuw hebben verscheidene filosofen -zoals Erasmus, Coornhert en Locke- bijgedragen aan een klimaat dat positief stond ten opzichte van hervormingen en tolerantie. Belangrijker was echter dat de regeerders in het zeventiende eeuwse Nederland een tolerante houding hadden tegenover vreemdelingen. Onder tolerantie werd in die tijd iets anders verstaan dan tegenwoordig. De tolerantie in de Republiek werd door de regenten gebruikt als middel om een zeker evenwicht te bewaren in de economisch, politiek en cultureel dynamische maatschappij. Een maatschappij die steeds gevaar liep te worden uiteen gescheurd door de veelsoortige belangen, idealen, overtuigingen, ambities en tradities waardoor zij gekenmerkt werd (Kossmann, 1995, p.84). In zijn Coornhert-rede zegt Kossmann (1984, p.18) het als volgt: "Vooral in de provincie Holland was het besef wijd verbreid dat een zo veelvormige commerciële gemeenschap als die van de grote steden, met zoveel immigranten en zoveel vreemdelingen het zich eenvoudig niet kon permitteren intolerant te zijn (...). De Nederlandse tolerantie van toen was ondogmatisch, pragmatisch, slechts in beperkte mate werkelijk principieel". Onder tolerantie werd met name godsdienstvrijheid verstaan. Begin deze eeuw werd het steeds meer mogelijk voor groepen met verschillende levensbeschouwingen het dagelijks leven naar eigen inzicht te organiseren. Dit was mogelijk doordat er kerkelijke en politieke belangengroepen ontstonden die scherp van elkaar gescheiden waren: de verzuiling (Lucassen & Penninx, 1994; Zahn, 1989).

Behalve immigranten uit vrije wil heeft Nederland ook veel vluchtelingen getrokken. In het begin van de 80-jarige oorlog waren het de Zuidnederlanders die massaal (150.000 personen) naar het Noorden trokken. Zij maakten toen tien procent van de bevolking van de Republiek uit. In de zeventiende

---

¹ Kossmann (1984, p.20).

eeuw vluchtten hugenoten uit Frankrijk (50.000 à 75.000 personen) en joden uit Midden- en Oost-Europa (20.000 personen) naar Nederland. De bevolking van Amsterdam en Rotterdam bestond in die tijd dan ook voor een derde uit eerste generatie migranten. In plaatsen als Haarlem en Middelburg was de helft en in Leiden zelfs tweederde immigrant. In de negentiende eeuw trokken Belgen en Duitsers (totaal 140.000 personen) onze grenzen over. Voor de Tweede Wereldoorlog vluchtten politieke vluchtelingen uit Duitsland naar ons land (Ellemers, 1987; Jüngen, 1989; Lucassen & Penninx, 1994).

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen -grotendeels als gevolg van dekolonisatie- personen uit Nederlands-Indië (onafhankelijk in 1949) en Suriname (onafhankelijk in 1975) naar Nederland. Ook Antillianen, Arubanen, Chinezen en politieke vluchtelingen (onder andere Molukkers) emigreerden naar hier. In dezelfde periode kwamen de eerste arbeidsmigranten ('gastarbeiders') uit Zuid-Europa. In de mijnen in Limburg werden honderden Italianen en bij de Hoogovens vele Portugezen aangesteld. In de jaren zestig gingen ook allerlei andere bedrijven over tot het inhuren van gastarbeiders. De economische groei maakte de behoefte aan grote groepen goedkope werknemers dringend. Vooral in de Mediterrane landen werd geworven: Italianen, Spanjaarden, Portugezen, Joegoslaven, Grieken, Turken, Marokkanen, Tunesiërs. Toen in de jaren zeventig de economische groei stagneerde en zelfs in een crisis veranderde, stelde de Nederlandse overheid in 1974 een wervingsstop in. Daarna nam het aantal migranten echter nog toe door gezinshereniging en gezinsvorming. De gastarbeiders bleken veelal niet terug te keren naar het land van herkomst, maar waren 'echte' immigranten geworden (Cornelis, 1990; Kornalijslijper, 1989; Lucassen & Penninx, 1994; Obdeijn, 1987; Schumacher, 1987; Van Amersfoort, 1986; Vermeulen, 1984).

Doordat er een wervingsstop voor gastarbeiders was ingesteld, zochten personen die graag hun geluk in een ander land wilden beproeven naar andere manieren om te emigreren. Zo kwamen er steeds meer personen als asielzoeker naar Nederland. Ook kwamen er meer asielzoekers doordat er toenemende kennis aanwezig was over de -vaak overdreven gunstig afgeschilderde- situatie in Nederland, zoals het bestaan van een bijstandswet. Verder waren de vervoersmogelijkheden om naar Nederland te komen verbeterd (Risvanoglu-Bilgin, Brouwer & Priester, 1986). De grootste groepen immigranten in Nederland staan in Tabel 1.1. De volgende personen staan als migrant te boek: personen die een buitenlandse nationaliteit hebben, personen die zelf in een ander land geboren zijn en personen die ten minste één ouder hebben die elders geboren

is. In de tabel ontbreken migranten uit het voormalig Nederlands-Indië. Zij worden niet meer als zodanig geregistreerd. Ook migrantengroepen waar het minderhedenbeleid zich niet op richt, zoals bijvoorbeeld Duitsers, staan niet in de tabel. Verder verstaan we onder vluchtelingen personen die asiel hebben gekregen, terwijl dit voor asielzoekers nog niet geldt. Ook illegalen staan niet in de tabel, omdat over deze groep uiteraard geen betrouwbare gegevens zijn.

Tabel 1.1 *De grootste groepen immigranten in Nederland waar het minderhedenbeleid zich op richt: aantallen per 1-1-'92 (Martens, Roijen & Veenman, 1994)*

Antillianen/Arubanen	91.000
Italianen	33.000
Ex-Joegoslaven	27.000
Marokkanen	196.000
Molukkers (schatting 1987)	35.000
Spanjaarden	29.000
Surinamers	263.000
Turken	241.000
Vluchtelingen (schatting 1994; exclusief asielzoekers)	44.000

Tot nu toe hebben we gezien dat het huidige aantal migranten in Nederland vergeleken met dat van de laatste eeuwen niet uitzonderlijk hoog is. Wel is het zo dat er tegenwoordig veel verschillende soorten groepen immigranten bestaan: van vluchtelingen tot arbeidsmigrant en van Surinamers tot Chinezen. Hoe stellen al die groepen met verschillende culturen zich op in de Nederlandse maatschappij?

Adaptatie

Immigranten trachten zich een plaats te verwerven in een 'nieuwe' maatschappij. De uitkomst van dit proces noemen we adaptatie. Bij adaptatie zijn twee factoren bepalend: de mate waarin men het behoud van de eigen cultuur wenselijk vindt en de mate waarin men contact met leden van de dominante groep in de maatschappij nastreeft (Berry, Poortinga, Segall & Dasen, 1992). Een combinatie van deze factoren resulteert in vier adaptatievormen: integratie, assimilatie, separatie en marginalisatie (zie Figuur 1.1).

Van streven naar *integratie* is sprake wanneer een nieuwkomer het belangrijk vindt contact met leden van de dominante groep te onderhouden en eraan hecht de eigen cultuur te behouden. Bij *assimilatie* vindt de immigrant het eveneens van belang contact met leden van de dominante groep te onderhouden maar wordt het niet belangrijk gevonden de eigen cultuur te behouden. We spreken van *separatie* wanneer een persoon weinig waarde hecht aan contact met leden van de dominante groep en het wel belangrijk vindt de eigen cultuur te behouden. *Marginalisatie* is de adaptatievorm waarbij de migrant noch veel contact met leden van de dominante groep wenst, noch behoud van de eigen cultuur op prijs stelt. Vanzelfsprekend is de scheiding tussen deze vier vormen van adaptatie niet zo strikt als de figuur suggereert. Niet iedere immigrant zal op beide vragen volmondig 'ja' of 'nee' kunnen antwoorden. Ook tussenvormen zijn mogelijk.

		<i>behoefte aan behoud van de eigen cultuur</i>	
		ja	nee
<i>behoefte aan contact met de dominante groep</i>	ja	integratie	assimilatie
	nee	separatie	marginalisatie

Figuur 1.1 Vier mogelijke vormen van adaptatie voor etnische minderheidsgroepen in een 'nieuwe' samenleving (Berry e.a., 1992)

Voor de immigrantengroepen die vlak na de Tweede Wereldoorlog kwamen, zijn geassimileerd in de Nederlandse samenleving. Zij hebben zich bijna volledig aangepast aan de Nederlandse normen en waarden en vallen nauwelijks op. Voorbeelden van groepen die zich 'als Nederlander' gedragen zijn personen uit voormalig Nederlands-Indië (Ellemers & Vaillant, 1985), Oosteuropese immigranten (Brassé & Van Schelven, 1980) en veel Surinamers (Van Niekerk, 1994).

Wat betreft de meer recente immigrantengroepen -vooral de arbeidsmigranten- is de situatie minder eenduidig. We kunnen het beste onderscheid maken tussen personen van de eerste generatie en de tweede generatie. De grootste groep personen van de eerste generatie neemt een gesepareerde positie

in de Nederlandse samenleving in. Zij zijn sterk gericht op hun oude cultuur, spreken vaak vrij slecht Nederlands en hebben weinig contact met Nederlanders. Voorbeelden van dit soort op zichzelf staande groepen zijn eerste generatie Molukkers (Smeets & Veenman, 1994), Turken (Böcker, 1994) en Marokkanen (Buijs & Nelissen, 1994). Personen van de tweede generatie Molukse, Turkse en Marokkaanse immigranten in Nederland staan al heel anders in de maatschappij. Zij nemen veel meer deel aan het maatschappelijke leven en zijn veelal geïntegreerd. Andere voorbeelden van groepen die integreren in de Nederlandse maatschappij zijn Italianen (Brassé & Van Schelven, 1980; Lindo, 1994), Joden (Vedder, e.a., 1961) en Antillianen (Van Hulst, 1994). Marginalisatie komt vooral voor onder jongeren die zich noch met de eigen cultuur, noch met de Nederlandse cultuur verbonden voelen. Hierdoor raken ze vervreemd van de maatschappij. Een voorbeeld hiervan zijn kleine groepen Antilliaanse, Creools-Surinaamse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie, die als randgroepjongeren kunnen worden aangeduid (Buijs & Nelissen, 1994; Van Hulst, 1994; Van Niekerk, 1994; Roelandt & Veenman, 1991).

Hierboven wordt gesuggereerd dat immigranten naar believen kunnen kiezen voor een bepaalde adaptatievorm. Dit is natuurlijk niet helemaal waar. Er zijn twee aspecten die het gebruik van adaptatievormen kunnen belemmeren of stimuleren. Zo kan de omgeving, en dan met name de meerderheidsgroep in de samenleving, bepaalde vormen van adaptatie meer bevorderen dan andere. Stel dat een immigrant probeert te integreren, maar het contact met Nederlanders verloopt erg stroef omdat ze hem of haar voortdurend als vreemdeling beschouwen. Het is dan voor de hand liggend dat deze immigrant niet integreert maar separeert. Verder is er soms weinig overeenstemming tussen wat een immigrant wil en wat deze persoon daadwerkelijk doet. Zo kan iemand wel zeggen dat hij of zij contact met Nederlanders belangrijk vindt, maar in de praktijk contact met hen zo veel mogelijk vermijden omdat er een taalbarrière bestaat. Op de invloed van de omgeving en het verschil tussen wat een persoon wil en daadwerkelijk doet gaan we in dit boek verder weinig in. We richten ons vooral op de houding ten opzichte van verschillende vormen van adaptatie bij Marokkanen en Turken.

Marokkaanse en Turkse immigranten

Marokkanen en Turken vormen twee van de grootste immigrantengroepen in Nederland van na de Tweede Wereldoorlog. In dit onderzoek betreft het

personen van de eerste generatie (zelf in Marokko of Turkije geboren) en de tweede generatie (minstens één van de ouders in Marokko of Turkije geboren). De grootste groep onderzochte personen behoort echter tot de zogenaamde 'tussengeneratie'. Deze personen zijn kinderen van migranten, maar zijn wel geboren in Marokko of Turkije. Ze zijn door gezinshereniging naar Nederland gekomen en nu tussen de 16 en 40 jaar oud (Böcker, 1994).

Autochtone Nederlanders hebben vaak de neiging om Marokkanen en Turken in Nederland over één kam te scheren. Ze zien weinig uiterlijke verschillen. Oppervlakkig gezien zijn die er ook nauwelijks. Wanneer men een Marokkaanse of Turkse Islamitische vereniging betreedt, krijgt men een vergelijkbaar beeld voorgeschoteld: een bar met een barman, tafeltjes met kaartende en theedrinkende mannen en Marokkaanse of Turkse muziek op de achtergrond. Maar betekent dit ook dat zij op dezelfde manier tegen hun situatie in Nederland aankijken? In feite zijn er minder overeenkomsten tussen beide groepen dan men denkt, afgezien van hun vergelijkbare positie in Nederland en de overwegend Islamitische basis in hun thuisland. Op de verschillen tussen Marokkanen en Turken gaan we eerst in. Zowel de situatie in Marokko en Turkije als de positie van Marokkanen en Turken in Nederland wordt bekeken.

Marokko

In 1956 werd Marokko onafhankelijk, na tientallen jaren overheersing door Frankrijk en Spanje. Enige jaren na de onafhankelijkheid kwam de huidige Koning Hassan II aan de macht. Zijn positie is zo goed als onaantastbaar, want hij is zowel wereldlijk als geestelijk leider (Haleber, 1990).

De officiële taal in Marokko is het Arabisch. Deze taal wordt echter vrijwel uitsluitend in de steden gesproken. In de overige gebieden spreekt men vooral Berbers. Veertig tot vijftig procent van de ongeveer 25 miljoen inwoners spreekt één van de drie Berbertalen. Wie een wetenschappelijke of zakelijke carrière wil maken doet er goed aan zich te bekwamen in het Frans (Haleber, 1990). Het analfabetisme is groot (65%), onder andere doordat het aantal vroegtijdige schoolverlaters groot is. Dit laatste wordt vaak weer veroorzaakt door het feit dat het onderwijs nauwelijks op beroepsopleidingen gericht is en daardoor niet aansluit bij de bestaande behoefte (Shadid, 1979).

Tweederde van de Marokkaanse immigranten in Nederland is afkomstig uit het Rifgebergte, waar vooral Berbers wonen. Dit gebied wordt gekenmerkt door een hoge bevolkingsdichtheid en beperkte mogelijkheden voor landbouw

(De Mas, 1990). Slechte oogsten ten gevolge van droogte werden gecompenseerd door seizoenmigratie buiten de Rif en buiten Marokko. Na de onafhankelijkheid voelden de Berbers zich in toenemende mate achtergesteld ten opzichte van de rest van Marokko. Daar kwam bij dat de mogelijkheden tot seizoenmigratie naar Algerije en Tunesië werden beperkt en de economie steeds verder in het slop raakte. Om deze economische achterstand te beperken en de politieke druk te verminderen werd de werving van ongeschoolde arbeidskrachten uit de Rif -door onder andere Nederland- door de koning gestimuleerd (Buijs & Nelissen, 1994; Lentjes, 1981).

Turkije

De republiek Turkije, die in 1923 werd uitgeroepen, is gebouwd op de resten van het Osmaanse rijk, eens één van de machtigste imperia op aarde. Mustafa Kemal ('Atatürk, Vader der Turken') werd de eerste president. Onder zijn leiding werd in 1926 de heilige islamitische wet -die eeuwenlang de grondslag van de Osmaanse samenleving was geweest- vervangen door burgerlijke wetten, geschoeid op Europese leest. Na de Tweede Wereldoorlog werd Turkije een parlementaire democratie. Er vonden desondanks tot 1980 drie staatsgrepen plaats. In 1983 werden weer algemene verkiezingen gehouden (Sunier, 1993).

De meeste Turkse immigranten in Nederland komen uit Midden-Turkije en van de Zwarte Zeekust. We vinden hier relatief weinig Koerden, de grootste minderheidsgroep in Turkije. Zij vormen 10 à 20% van de 54 miljoen inwoners van het land. Sinds de verbeterde communicatiemiddelen en infrastructuur in de jaren vijftig trokken vele plattelanders naar de steden en verhuisde men van meer oostelijk naar meer westelijk gelegen gebieden van Turkije (Sunier, 1993). Om hun sociale positie te versterken emigreerden veel arbeiders, werklozen en de kleine burgerij naar Europa (Akgündüz, 1993).

Verschillen en overeenkomsten tussen Marokkanen en Turken

In 1964 sloot de Nederlandse regering een wervingsovereenkomst met Turkije, in 1969 met Marokko. Vanaf toen werden er gericht goedkope arbeidskrachten in beide landen geworven. Na de economische crisis in 1973 werd een wervingsstop ingesteld. Het aantal Marokkanen en Turken in Nederland was toen ongeveer een kwart van dat van nu (Böcker, 1994). Door gezinshereniging, gezinsvorming en de komst van vluchtelingen werd het huidige aantal bereikt.

Het opleidingsniveau van de eerste generatie Marokkanen en Turken in

Nederland was laag. Van de Marokkanen was een derde nooit naar school geweest en had een derde hooguit de lagere school afgemaakt. Onder de Turken kwam weinig analfabetisme voor, maar ook bij deze groep had driekwart hooguit lager onderwijs genoten. De tweede generatie van beide groepen is veel hoger opgeleid, hoewel er nog wel een kloof met autochtone Nederlanders bestaat. De tussengeneraties nemen een middenpositie in. Het streven van ouders naar een zo hoog mogelijke opleiding voor hun kinderen -hetgeen in Turkije vrij algemeen is- begint ook bij de Marokkaanse ouders steeds belangrijker te worden (Böcker, 1994; Buijs & Nelissen, 1994).

De sociale netwerken van Marokkanen en Turken in Nederland beperken zich bij personen die geboren zijn in een dorp vaak tot contacten met personen uit de eigen groep. De stadse immigranten hebben veel meer contact met Nederlanders. De sociale controle door vrouwen uit dorpen worden vaak als erg benauwend ervaren door vrouwen uit steden. Gezien de heterogene samenstelling is het voor zowel Marokkaanse als Turkse immigranten in Nederland niet mogelijk van één groep te spreken. De onderlinge verschillen lijken bij Marokkanen groter dan bij Turken. Behalve de verschillen tussen de generaties zijn er ook politieke en religieuze scheidslijnen. Onder sommige groepen jongeren uit de tussengeneratie komt relatief veel criminaliteit voor. Dit is bij Marokkanen meer het geval dan bij Turken (Vermeulen & Penninx, 1994).

De gezinshereniging kwam bij Marokkanen later op gang dan bij Turken. Zij waren door seizoenmigratie immers gewend aan langdurige afwezigheid van de mannen. De gezinshereniging bracht bij Marokkanen dan ook meer problemen met zich mee dan bij Turken. Zo moesten de partners weer aan elkaar wennen, maar ook de relatie tussen de vader en zijn kinderen had vaak een knauw gekregen. Ook door gezinsvorming kwamen vele Marokkanen en Turken naar Nederland. Een jongen of meisje in Nederland trouwde veelal met een partner uit Marokko of Turkije. Het voordeel hiervan was voor hen dat deze partner goed islamitisch was opgevoed en meestal om economische redenen graag naar Nederland wilde komen. Een nadeel was het feit dat beide partners soms wel erg veel van elkaar verschilden. Intussen neemt zowel bij Marokkanen als bij Turken het aantal echtscheidingen onder deze zogenoemde 'importhuwelijken' dan ook aanzienlijk toe. Bij Marokkanen is het percentage dat met een Nederlandse partner trouwt groter dan bij Turken. Ook zijn er meer alleenwonende Marokkanen, zelfs bijna net zoveel als bij de rest van de bevolking. Terwijl 16% van de Marokkanen de Nederlandse nationali-

teit heeft, is dit maar bij 11% van de Turken het geval (Van Imhoff, e.a., 1994, p.28; Obdeijn, 1987).

Zowel Marokkanen als Turken hebben een sterke band met hun vaderland. De meeste mannen maken nog regelmatig geld over naar achtergebleven familieleden. Continuering van het verblijf van migranten in Europa is voor de economie van Marokko (en in mindere mate van Turkije) van eminent belang (Lentjes, 1981). Om deze reden probeert Koning Hassan II van Marokko zijn invloed ook in het buitenland te doen gelden. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1986 riep hij de Marokkanen op om niet te gaan stemmen: het percentage stemmers lag onder de 20%. Toen er na aandringen van de Nederlandse overheid in 1994 een positief stemadvies van de koning kwam, bleek dit percentage tot ongeveer 40% te zijn gestegen. De opkomst bij de Turken ligt ongeveer net zo hoog als bij autochtone Nederlanders (Böcker, 1994; Buijs & Nelissen, 1994).

Een ander verschil tussen Marokkanen en Turken is de mate waarin men zich als groep organiseert in Nederland. Bij Turken blijkt de organisatiegraad veel hoger te zijn dan bij Marokkanen. Aanvankelijk bestonden er veel strubbelingen tussen Turkse groeperingen met een verschillende ideologische of religieuze achtergrond. Nu hebben ze elkaars bestaan geaccepteerd en werken veelal samen. Bij de Marokkanen blijken de problemen die onderlinge samenwerking in de weg staan soms niet te overbruggen. Behalve als toevlucht dienen de eigen organisaties ook steeds meer als brug tussen Marokkanen of Turken en de Nederlandse maatschappij (Böcker, 1994; De Graaf, 1985; Landman, 1992).

De maatschappelijke positie van beide groepen lijkt op elkaar. Personen van de eerste generatie Marokkanen en Turken in Nederland zijn momenteel veelal arbeidsongeschikt of werkloos. Velen leven van een uitkering en soms ook van het inkomen van inwonende kinderen. De tussengeneratie heeft hetzelfde arbeidsniveau als hun ouders, maar hun werkgebied is in steeds mindere mate de industriële sector. Door de hogere opleiding van de tweede generatie zal het verschil met de rest van de bevolking waarschijnlijk afnemen. Toch is de situatie niet geheel onproblematisch. Het percentage werkloze autochtone Nederlanders bedraagt momenteel 5, terwijl het bij Marokkanen 36 en bij Turken 31 is (Martens, Roijen & Veenman, 1994; Van Eekert & Gelderloos, 1991). Marokkanen en Turken hebben niet alleen een achterstand op de arbeidsmarkt, maar worden dikwijls ook nog eens achtergesteld op grond van kenmerken die minder objectief zijn dan zaken als opleiding. We spreken

dan van discriminatie (Bouw & Nelissen, 1988).

De publieke opinie is positiever ten opzichte van Turken dan van Marokkanen. Aan Marokkanen wordt meer afwijkend gedrag toegeschreven en ook hun sociaal-economische positie wordt door autochtone Nederlanders lager geschat dan die van Turken (Hagendoorn, 1991). Buijs en Nelissen (1994) geven twee oorzaken aan waardoor de maatschappelijke positie van Marokkanen in Nederland toch iets ongunstiger is dan die van Turken. De eerste is het feit dat de gezinshereniging bij Marokkanen veel later op gang kwam. Hierdoor was niet alleen de fase van apart wonen langer, maar vond de hereniging ook plaats vlak voor de economische crisis. Dit bracht meer problemen met zich mee, aangezien werkloosheid toen voor velen realiteit werd. Ten tweede is er een verschil in sociale verbondenheid. Bij Turken is er een sterk gevoel van nationale trots, hetgeen hen -vooral ook in het buitenland- sterk met elkaar verbindt. Bij Marokkanen is een dergelijk collectief zelfbewustzijn in veel mindere mate aanwezig (Alkan & Kabdan, 1993; Buijs & Nelissen, 1994).

Dit boek

In dit boek ligt de nadruk op de houding die Marokkanen en Turken hebben ten opzichte van de verschillende vormen van adaptatie aan de Nederlandse maatschappij die hierboven werden beschreven. Meer in het bijzonder wordt nagegaan hoe de houding ten opzichte van deze adaptatievormen samenhangt met een aantal andere factoren, zoals het welbevinden, de behoefte aan zelfevaluatie, de uitkomsten van sociale vergelijking met Nederlanders en strategieën voor het verbeteren van de persoonlijke of groepsidentiteit. Tevens wordt nagegaan welke houding Nederlanders aannemen ten opzichte van de verschillende adaptatievormen die Marokkanen en Turken kunnen hanteren.

Aansluitend op Hoofdstuk 1 wordt in Hoofdstuk 2 nader ingegaan op verschillen tussen Marokkanen en Turken in Nederland. Vooral verschillen tussen beide groepen die invloed kunnen hebben op de adaptatievormen die ze kiezen, worden besproken. De informatie hierover is verkregen door personen in een sleutelpositie te interviewen. Deze personen zijn zelf van Marokkaanse of Turkse afkomst en vervullen één of andere functie waarbij ze veel met Marokkanen of Turken te maken hebben. Er zijn hen vragen gesteld over de groep Marokkanen of Turken waar zij veel contact mee hebben. Op deze manier zijn we meer te weten gekomen over verschillen en overeenkomsten tussen Marokkanen en Turken. Maar ook verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen groepen op verschillende plaatsen in Nederland zijn naar

voren gekomen.

Hoofdstuk 3 en 4 zijn meer theoretisch van aard. In Hoofdstuk 3 wordt de samenhang van integratie en assimilatie van Marokkanen en Turken in Nederland met een aantal andere factoren besproken. Ten eerste gaan we na wat de relatie is met onzekerheid die Marokkanen en Turken kunnen ervaren. Ook de doorwerking hiervan op de mate waarin men behoefte heeft om de eigen situatie te beoordelen komt aan de orde. Ten tweede beschouwen we de samenhang van integratie en assimilatie met het algemeen welbevinden van Marokkanen en Turken.

In Hoofdstuk 4 is het uitgangspunt dat de identiteit van Marokkanen en Turken in Nederland onder druk is komen te staan door de immigratie naar hier. Er worden zes verschillende strategieën besproken die er voor kunnen zorgen dat de persoonlijke of groepsidentiteit verbeterd wordt. Verschillende factoren worden besproken die kunnen samenhangen met één of meer van deze strategieën, zoals de adaptatievorm die men hanteert, frustratie over de eigen situatie in Nederland, de mate waarin men zich benadeeld voelt ten opzichte van anderen wat betreft kansen in de Nederlandse maatschappij en de waardering die men voor zichzelf als persoon heeft.

In Hoofdstuk 5 komen de reacties van Marokkanen en Turken op integratie, assimilatie, separatie en marginalisatie aan de orde. Hiertoe is een experiment uitgevoerd, waarbij elke respondent een situatieschets voorgelegd kreeg, waarin de hoofdpersoon integreerde, assimileerde, separeerde of marginaliseerde. De respondenten moesten aangeven in welke mate ze zichzelf in de voorgelegde schets herkenden. Ook werd hen gevraagd in te vullen hoe positief ze de hoofdpersoon beoordeelden en of ze van mening waren dat Marokkanen of Turken zich in Nederland zo zouden moeten gedragen. Deze reacties zijn vergeleken met de algemene adaptatievoorkeur die men had.

Hoofdstuk 6 gaat over de reacties van Nederlanders op integratie, assimilatie, separatie en marginalisatie. Er is een experiment uitgevoerd, analoog aan dat van Hoofdstuk 5. Nederlanders kregen een situatieschets voorgelegd, waarin een Marokkaanse of Turkse hoofdpersoon integreerde, assimileerde, separeerde of marginaliseerde. De respondenten moesten het percentage Marokkanen of Turken schatten dat zich gedraagt als de hoofdpersoon. Ook werd hen gevraagd aan te geven hoe positief ze de hoofdpersoon beoordeelden en of ze van mening waren dat Marokkanen of Turken zich in Nederland zo zouden moeten gedragen. In dit hoofdstuk wordt onderscheid gemaakt tussen Nederlanders die vinden dat Marokkanen en Turken in Neder-

land dezelfde rechten moeten hebben als Nederlanders en personen die van mening zijn dat deze groepen minder rechten zouden moeten hebben dan autochtone Nederlanders. Verder werd bekeken of Nederlanders die zich meer bevoorrecht voelen ten opzichte van Marokkanen of Turken anders reageerden dan personen die zich minder bevoorrecht of zelfs achtergesteld voelen.

In Hoofdstuk 7, ten slotte, wordt een overzicht gegeven van de gevonden resultaten en de praktische implicaties hiervan. Ook kritische kanttekeningen en suggesties voor verder onderzoek komen hier aan bod.